Пархоменко Владислав Анатолійович, аспірант МДПІ. 1974 р.н. Закінчив історичний факультет МДПІ у 1996 р. Головна проблема наукових пошуків – народно-демократична революція в Україні 1917 – 1920 рр. Тема кандидатської дисертації «Українські національні формування на Півдні України у

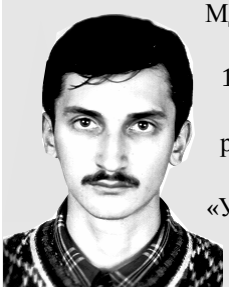

від 24 червня 1917 року пропонував негайно виділяти і формувати з бажаючих українські роти, зводячи їх у батальйони для відправлення на фронт [7].

28 червня в Одесі в приміщенні міського театру розпочав роботу Український національній з'їзд Херсонщини, на який прибули сотні делегатів з усієї Херсонської губернії [8]. Від військових з'їзд привітав голова Одеської Української Військової ради І.Луценко. Він заявив, що одеська залога стоїть на захисті інтересів всієї української землі. При цьому І.Луценко указав на почесний караул солдатів-українців з прапором, на якому був напис "Українське вільне військо імені гетьмана Дорошенка" [9].

В цей же день на дредноуті "Воля", що стояв на одеському рейді, поруч з андріївським, команда підняла і національний український прапор [10].

З солдатів-українців залоги в Одесі формується окрема українська частина – Гайдамацький курінь, який налічував в серпні 400 чоловік. Ініціаторами його створення були полковник І.Луценко та підполковник Поплавко. До праці зголосилися також офіцери В.Осмоловський, О.Сахно-Устимович, М.Орлов, Продьмо. Гайдамацький курінь був найбільш дисциплінованою частиною залоги, на яку можна було розраховувати, тому 22 серпня під час хресного ходу для охорони порядку в місті влада запросила 160 гайдамаків [11].

Влітку і восени 1917 року про підтримку Центральної Ради заявляють все більше частин Одеської залоги. Українськими оголошують себе команди аеробатарей (зенітна частина). У 40-му запасному піхотному полку діє українська полкова рада, яка зібрала і передала 100 карбованців Центральній Раді і 50 карбованців Генеральному Військовому Комітету [12]. 10 жовтня на загальних зборах солдатів-українців 44-ї телеграфної роти, в числі 255 чоловік, одностайно було ухвалено: надіслати щире привітання Центральній Раді, "визнаючи її найвищим крайовим органом влади на Україні" [13].

Активно діяла у 5-му запасному артдивізіоні українська військова громада. Так, 24 вересня вона організувала вечір пам'яті Т.Г.Шевченка. Офіцери співали "Заповіт", солдати Марченко, Бережнюк, Демянко читали вірші поета. В кінці відбулися танці [14]. А 31 жовтня на загальних зборах 5-й запасний артдивізіон ухвалив визнати себе "українським імені Т.Шевченка дивізіоном" [15].

Ще більше свій вплив серед солдатських мас поширила Одеська Українська Військова Рада, відкривши по вулиці Тираспольській, 20, початкову школу для неписьменних [16].

В цей же час активно відбувалася українізація і на Чорноморському флоті. Так, 6 листопада в Одесі, на загальних зборах, із моряків-українців військових кораблів та морського батальйону, була утворена Українська морська рада з 15 чоловік. Головним своїм завданням морська рада вважала "всіма силами підтримувати владу Української Центральної Ради" [17]. Головою морської ради було обрано В.Полишенка.

Але лише на крейсері "Пам'ять Меркурія" більшість матросів підтримувала Центральну Раду [18]. Інші команди – з "Синопа", "Ростислава", "Алмаза" були прибічниками Ради робітничих депутатів, або "нейтралітету".

Противниками Центральної Ради в місті були гусарський Охтирський та Уфімсько-Самарський полки, які спочатку заявили про підтримку Тимчасового уряду, а в січні 1918 року під час боротьби за владу в місті загін Охтирського полку підтримав Червону гвардію.

Головною воєнною опорою Центральної Ради наприкінці 1917 року не лише в Одесі, а і в цілому на півдні України були одеські гайдамаки, якими командував О.Сахно-Устимович. Перша сотня гайдамацького куреня стала "сердюцькою" – тобто гвардійською. У вересні гайдамацький курінь мав 6 піших, кулеметну, кінну та гарматну сотні, виділивши кадри для формування 2-го та 3-го гайдамацьких куренів, які в грудні були розгорнуті в дивізію. А начальником штабу цієї дивізії став відомий український військовий діяч, тоді ще підполковник В.Ю.Змієнко [19].

Один з куренів у листопаді 1917 року з Одеси був відправлений у Київ для захисту Центральної Ради, а 2 грудня в Миколаїв для підтримки українських сил прибуло 400 одеських гайдамаків [20]. З одеських гайдамаків був також сформований курінь і у Херсоні. Щоб попередити анархію та грабунки, які все більше загрожували Херсону, Союз банківських службовців звернувся до Одеської Української військової Ради з проханням негайно надіслати у Херсон ешелон гайдамаків. На цю телеграму підполковник Поплавко дав таку відповідь: "Згідно з вашим проханням відправляю дві сотні гайдамаків для допомоги по караульній службі місцевим українським ротам" [21].

Таким чином, Одеса, де у грудні була сформована гайдамацька дивізія, стала центром українізації армії на півдні України. Завдяки Одеській Українській

Військовій Раді утворилися гайдамацькі курені у Миколаєві та Херсоні, а під час січневих боїв 1918 року Київ захищали також і одеські гайдамаки.

З наближенням осені країну все більше охоплювала соціально-економічна криза. З фронту ешелонами солдати тікали додому, займаючись по дорозі грабунками та погромами місцевого населення. В цій ситуації громадяни Вознесенська і Тирасполя знайшли захист у одеських гайдамаків, як найнадійнішій на той час охороні [22]. Гайдамакам швидко вдавалося припиняти погроми, які до їх прибуття тривали кілька днів, бо інші війська "не поспішали", а дуже часто і приєднувались до грабіжників.

7 листопада 1917 року Українська Центральна Рада своїм III Універсалом проголосила Українську Народну Республіку (УНР). З цього приводу 9 листопада в Одесі відбувся урочистий парад українських військ по вулиці Пушкінській та на Миколаївському бульварі [23]. На цей час майже всі піхотні частини залоги заявили про підтримку Центральної Ради. Настала черга штабу Одеського округу. До Одеської Української Військової Ради була направлена резолюція, яка закінчувалась словами українського національного гімну і мала 80 підписів штаб- і обер-офіцерів [24]. Так відбулась українізація в штабі округу, над приміщенням якого був піднятий український прапор.

А між тим одеські більшовики, яких підтримували Червона Гвардія і матроси, не збирались так легко відмовитись від боротьби за владу в місті. В штабі Червоної Гвардії (вул. Торгова, 4) проходили збори військово-технічної комісії, на яких все частіше обговорювалося питання про здобуття влади в Одесі. В військах проводилася посилена агітація. Так, в Охтирському кавалерійському полку більшовиків спочатку зустрічали вороже, але потім стали з'являтися прибічники [25].

Обидві сторони чекали підходящого приводу для активних дій. Чекати довго не довелося – Червона гвардія вирішила діяти. Напередодні 1 грудня 1917 року червоногвардійці захопили гаражі на Пересипі, які належали Українській Військовій Раді і викотили біля 40 автомобілів колишнього "Союзу Земств" [26].

А 1 грудня гайдамаки обстріляли автомобіль Червоної гвардії, який проїжджав навпроти приміщення Української Військової Ради (Англійський клуб). Шофер і начальник штабу Червоної гвардії Кангун загинули [27]. В різних місцях міста почалася стрілянина. Біля Куликового поля гайдамаки зупинили автомобіль червоногвардійців, який їхав під знаком Червоного Хреста, але там перевозився кулемет. Хто перший почав стріляти - невідомо, двоє гайдамаків упало. Лише після прибуття допомоги автомобіль і кулемет стали українськими трофеями. Червоногвардійці, які були в цьому автомобілі, загинули [28]. Так криваве 1 грудня стало першим днем громадянської війни в Одесі.

Але це була поки що проба сил. В ніч з 2 на 3 грудня 1917 року було підписано перемир'я. Був утворений Комітет по охороні міста, в який від Ради солдатських депутатів увійшов Власьєв, від робітничих депутатів – Рузер, від моряків – лейтенант Золотухін. З української сторони: від гайдамаків – підхорунжий Гудзій, від Української Військової Ради – Івановський [29].

Обидві сторони збирали сили. 6 грудня 11-й піхотний запасний георгіївський полк заявив про підтримку Центральної Ради і став 11-им георгіївським територіальним українським полком [30]. З бажаючих солдатів-українців Військова Рада розпочала формування "Українського ударного батальйону козаків-запорожців". Українською стає і авіаційна школа, тому на всі аероплани наносять на крила "розпізнавальні українські знаки із блакитних та жовтих смуг" [31].

Головною ж воєнною опорою більшовиків залишається Червона гвардія, до них приєднуються матроси з "Ростислава" і "Синопа", а також загін від Охтирського полка і самокатний батальйон [32].

На початку січня 1918 року була укладена угода між Червоною гвардією та об'єднаним штабом моряків з Румчеродом (Центральним виконавчим комітетом Рад Румунського фронту, Чорномор-ського флоту та Одеської області) про спільні дії проти прибічників Центральної Ради в Одесі. Для координації збройної боротьби з гайдамаками утворюється Військово-революційний Комітет (ВРК). Українська сторона направляє делегата В.Чеховського у ВРК для ведення переговорів [33].

Але у Військово-революційному Комітеті вже вирішено: силою зброї здобути владу в місті.

В ніч з 13 на 14 січня 1918 року до караулів гайдамаків біля арсеналу, пошти, телеграфу підходять червоногвардійські загони і заявляють, що вони від ВРК, воювати не будуть, а стоятимуть на караулі разом з гайдамаками [34]. Через деякий час червоногвардійці пропонують гайдамакам іти відпочивати, хто не йде добровільно, того будуть обеззброювати. Так стратегічні об'єкти міста без великих зусиль переходять під контроль ВРК. Але 14 січня українська сторона висунула ультиматум: змінити караули знов на гайдамацькі, розформувати загони Червоної гвардії, владу в місті передати українській Раді [35]. Для більшовиків ці вимоги були неприйнятними, тому компромісу досягнути не вдалося. І наступного дня, вранці, гайдамаки при підтримці бронеавтомобілів перейшли у наступ. Оволодівши вокзалом, вони стали просуватися у центр міста. Жорстокі бої точилися за вокзал, який намагалася повернути Червона гвардія. Але кулемет гайдамаків, встановлений на вокзальних годинниках,

прострілював Пушкінську вулицю, по якій наступали червоногвардійці. Лише після того, як з гармати, що стояла на Миколаївському бульварі, вдалося знищити гайдамацький кулемет, вокзал через 20 хвилин був зайнятий наступаючими [36]. Під час боїв за вокзал червоногвардійцям вдалося захопити гайдамацький бронеавтомобіль "Вільна Україна" [37].

16 січня бої між гайдамаками та юнкерами військових шкіл, з однієї сторони, та з червоногвардійцями і матросами, з іншої, тривали. Справу вирішили гармати військових кораблів, що стояли на одеському рейді. За наказом ВРК "Синоп" зробив 4 постріли по розташуванню гайдамаків, які після цього запросили перемир'я.

17 січня вранці у ВРК прибула українська делегація, після чого була укладена угода, згідно з якою вся влада в місті переходила до ревкому [38].

Деякі гайдамацькі загони відійшли з Одеси, в інші ВРК направив "особливих комісарів" з загонами матросів для роззброєння і арешту офіцерів [39].

Отже, в Одесі перемогла радянська влада. Була утворена тимчасова комісія, яка займалася розформуванням гайдамацьких частин.

Цікавим є факт, що нова влада зробила спробу формувати радянські українські національні загони. ВРК ввів нову посаду "комісара українських козацьких частин", ним став Курганів [40]. 22 січня 1918 року Курганів видав наказ: "Цим повідомляю, що я розпочав прийом всіх козаків – бажаючих служити у Народній Соціалістичній Українській Гвардії" [41].

Таким чином, українські війська Центральної Ради в Одесі на деякий час припинили своє існування.

Після підписання 9 лютого 1918 року між Центральною Радою і країнами Четверного союзу Брестської угоди, австро-німецькі війська рушили на Україну.

13 березня 1918 року з боку Дальницької вулиці у Одесу увійшов 21-й німецький піхотний полк, а увечері на вокзал прибув ешелон австро-угорських військ [42]. Наступного дня у Одесу з району Бірзули повертаються українські війська – 8-й, 18-й та 26-й гайдамацькі батальйони [43]. Обирається нова Військова Рада, над Воронцовським палацом підіймається український прапор. Відновлює свою діяльність Окружний комісаріат УНР (вул. Ніжинська, 65), але реальна влада в місті знаходиться в руках німецької комендатури.

Повернувшись до Одеси разом з австро-німецькими військами, українська влада займається відновленням військової залоги. У казармах бувшого 8-го Донського козачого полка, формується 1-й кінний український полк. А для охорони порядку в місті отаман Гудзів створює 1-й караульний курінь [44]. За наказом одеського повітового (уєздного) коменданта Тимченка, осавул Власов приступив до формування кінних сотень для несення караульної служби у Одеському повіті.

6 квітня в місто прибувають січові стрільці – українські частини у складі австро-угорської армії, які на деякий час зупиняються в Одесі.

Український уряд остаточно переконався, що випадково сформовані добровільні загони не можуть замінити регулярної армії. Тому у квітні 1918 року військове міністерство УНР опрацювало новий план організації збройних сил на основі територіального набору. Планувалося, що українська армія буде складатися із 8 корпусів піхоти та 4 дивізій кінноти. На півдні України розпочалася робота по формуванню 8-го армійського корпусу (штаб – м.Одеса). За наказом військового міністра О.Жуковського від 17 квітня 1918 року командиром цього корпусу став генерал Ф.О.Колодій [45].

Спочатку до складу 8-го корпусу входила 12-та кінна дивізія у складі 3-х полків. Її 12-й гусарський Охтирський полк був розташований у Одесі (інші 2 полки у Вознесенську та Ананьєві). Але згодом дивізія була переведена на Поділля [46].

29 квітня 1918 року, після державного перевороту, до влади прийшов гетьман П.Скоропадський. Подальша робота по організації українських військових формувань у Одесі, пов'язана вже з діяльністю гетьманського уряду і становить окремий період у історії українських збройних сил.

Таким чином, українізація в армії влітку 1917 року охопила і одеську залогу, більшість частин якої заявили про підтримку Центральної Ради. Головною воєнною опорою УНР не лише в Одесі, а і в цілому на півдні України, стали гайдамацькі формування, які в грудні 1917 року були розгорнуті в дивізію, виділивши кадри для формування куренів у Миколаєві та Херсоні. Повернувшись у березні 1918 року у Одесу, гайдамаки стали основою для українських військових частин, які формувалися у місті за часів гетьманату П.Скоропадського та Директорії УНР.

Література.

1. Див.: За Державність: матеріали до історії війська українського. Збірник 11. – Торонто.: Український Воєнно-історичний інститут, 1966; Історія українського війська. – К.: Пам'ятки України, 1992. – Т. 2.; Тинченко Я. Українське офіцерство: шляхи скорботи та забуття 1917 – 1921 роки. – К.: Тиражувальний центр УРП, 1995.
2. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО), ф. 2, оп. 1, спр. 1037, арк. 35; ф. Р-3829, оп. 1, спр. 111; арк. 71.
3. Одесский листок. – 1917. – 7 марта.
4. Тинченко Я. Назв. праця. – С. 23.
5. Одесский листок. – 1917. – 3 июня.
6. Ibid. – 24 июня.
7. Трудовая газета. – 1917. – 27 июня.
8. ДАОО, ф. Р-3829, оп. 1, спр. 111, арк. 118.
9. Одесский листок. – 1917. – 29 июня.
10. Трудовая газета. – 1917. – 4 июля.
11. Одесский листок. – 1917. – 23 августа.
12. Рідний курінь. – 1917. – 6 жовтня.
13. Ibid. – 22 жовтня.
14. Ibid. – 6 жовтня.
15. Ibid. – 16 листопада.
16. Ibid. – 12 листопада.
17. ДАОО, ф. Р-3829, оп. 1, спр. 110, арк. 15.
18. Ibid, ф. 2, оп. 1, спр. 1037, арк. 12.

19. Тинченко Я. – Назв. праця. – С. 126.
20. Известия Николаевского Совета Рабочих и Военных депутатов. – 1917. – 3 декабря.
21. Известия Херсонского уездного земства. – 1917. – 31 декабря.
22. ДАОО, ф. Р-3829, оп. 1, спр. 90а, арк. 186.
23. Одесский листок. – 1917. – 10 ноября.
24. Ibid. – 28 ноября.
25. ДАОО, ф. 2, оп. 1, спр. 1037, арк. 14.
26. Одесский листок. – 1917. – 1 декабря.
27. ДАОО, ф. 2, оп. 1, спр. 904, арк. 2.
28. Одесский листок. – 1917. – 3 декабря.
29. Ibid. – 5 декабря.
30. Ibid. – 20 декабря.
31. Родной край. – 1917. – 25 декабря.
32. ДАОО, ф. 2, оп. 1, спр. 1034, арк. 2.
33. Ibid., ф. 2, оп. 1, спр. 1037, арк. 23.
34. Ibid., арк. 46.
35. Ibid., арк. 25.
36. Александров А. Борьба на юге в 1917 – 1918 гг. // Красный флот. – 1925. – № 1. – С. 124.
37. ДАОО, ф. 2, оп. 1, спр. 1048, арк. 3.
38. Известия Совета Рабочих депутатов и представителей армии и флота г.Одессы. – 1918. – 18 января.
39. Одесский листок. – 1918. – 18 января.
40. Известия Совета Рабочих депутатов и представителей армии и флота г.Одессы. – 1918. – 21 января.
41. Ibid. – 23 января.
42. Одесский листок. – 1918. – 14 марта.
43. Ibid. – 15 марта.
44. Ibid. – 3 апреля.
45. Державний архів Миколаївської області, ф. Р-5547, оп. 1, спр. 2, арк. 54.
46. Ibid., арк. 63.